

מדוע אין ניסים גלויים במלחמת התשפ"ד?

הרב אסף מישור

המאמר מוקדש לע"נ
סבי האהוב משה אליהו ציטרין ז"ל
זכה למאה שנות חיים בארץ ישראל.
מימי העלייה הרביעית דרך תקומת העם והארץ.
שירת חייו נשלמה בעיצומה של המלחמה,
מוצאי שבת שירה התשפ"ד.

ראשי פרקים:

טבע ונס

הנהגה טבעית והנהגה ניסית

בא"י הנהגה בדרך הטבע ובחור"ל הנהגה בדרך נס

דור גדול מונהג בדרך הטבע

סיכום

עם היוודע גודל מימדי האסון בשמחת תורה וההחלטה על פרוץ המלחמה, קיוויתי, ואולי חלמתי, שכמו במלחמת ששת הימים שוב תהיה מלחמה מהירה, מוחצת, עם כיבוש מהיר של רצועת עזה. וגם של הלבנון. עם הזמן הסתבר שזה לא יקרה כל כך מהר...

תהיתי, למה המלחמה לא מתנהלת בדרך של סיעתא דשמיא גלויה, עזרה שמיימית ניסית? מדוע מה שפעל במלחמות קדומות ואפילו במלחמת ששת הימים לפני דור או שנים, לא פועל שוב בימינו?!

א. טבע ונס

מה תפקיד הניסים?

אחד מתפקידי הנס הוא לפרסם שהקב"ה שולט על כל כוחות הטבע ומנהיג אותם. 'אין עוד מלבדו'.

כך כתב בספר הכוזרי:

אמנם הוזכרו בתורה ניסים שיש בהם שינוי סדרי בראשית, אם בדרך בריאת עצמים או בדרך הפיכת עצם לעצם, אך כל אלה לא באו כי אם להורות על כך שבורא העולם מרצון יכול לעשות כל אשר יחפוץ בכל עת שיחפץ (כוזרי, מאמר ראשון סז)

כך למשל לא עזרו למצרים בתקופת השיעבוד כל אליליהם, הקב"ה שידד את מערכות הטבע והראה את ידו החזקה.

מכיון שזו המטרה, את השימוש בנס יכולה להחליף הבנה שאכן הקב"ה שולט בעולם גם דרך הטבע – בריאה מופלאה ומדויקת כל כך, שרק בכוחו של ה' ליצור. קטן אמונה כפרעה צריך לראות ניסים כדי להכיר בבורא עולם. אדם גדול מבין זאת גם דרך ההתנהלות הרגילה של העולם.¹

תפקיד נוסף לניסים – להראות שיראי ה' שמורים שלא כדרך הטבע, אלא הם מושגחים על ידי הקב"ה באופן גלוי.²

עם זאת, הנהגת הטבע היא ההנהגה הרצויה לכתחילה. אמנם השפעת הנס אדירה, אך היא משפיעה בעיקר על מי שנכח וראה את הנס. על מי שלא ראה הנס משפיע פחות. לעומת זאת הטבע, שכולו אומר שירה, משפיע על כל מי ששם לב למה שקורה סביבו.

כל זאת משום שהנס לא יתמיד, אלא הוא מאורע חד פעמי ואילו ההנהגה הטבעית היא תמידית וממילא יותר קשורה אלינו. כך, למשל, ביאר השפת אמת בשם סבו (בעל "חידושי הרי"ם") מדוע בני ישראל ביקשו לשמוע את התורה מפיו של משה רבינו ולא באותות

1 כדברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה (ב, ב): "והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול".

2 ראה רמב"ן (בראשית יז, א).

ובמופתים מפי ה':

בענין אמירת בני ישראל פן נמות. אף שמסרו נפשם לקדושת שמו ית'. ופירש מורי זקני ז"ל כי חששו שלא יתקיימו הדברות בידם כיון שיהי' עפ"י נס ונס הוא רק לשעה. ובזה פי' הכתוב תורה צוה לנו משה עי"ז מורשה כו' לעולם (שפת אמת לשבועות, תרלג, ד"ה: בענין).

ב. הנהגה טבעית והנהגה ניסית

לאורך הדורות, אנו רואים שישנם זמנים של הנהגה בדרך ניסית טוטאלית וישנם זמנים של הנהגה בדרך של נס המלוכש בטבע.

ניתן להצביע על הבדלים בין שתי ההנהגות:

1. בחוץ לארץ ישנו שימוש רחב בניסים ובארץ ישראל הנהגה טבעית.

2. בארץ ישראל ההבדל נובע מהרמה הרוחנית של העם.

ב1. בא"י הנהגה בדרך הטבע ובחו"ל הנהגה בדרך נס

אפתח בהצגת המאפיינים אודות ההבדל הראשון לפי השתלשלות הדורות:

א. תקופת גלות מצרים, המדבר, ומהכניסה לארץ בימי יהושע ועד חורבן בית ראשון דור בני ישראל במצרים היה דור חלש מאד מבחינה רוחנית, ולא נגאל אותו הדור ממצרים אלא בזכות כמה דברים שאינם מכוחו, אלא מתנת שמים.

ראשית, הגאולה מתבססת על ברית בין הבתרים שבין הקב"ה לאברהם: "ידע תדע כי גר יהיה זרעך... ואחרי כן יצאו ברכוש גדול"³. דהיינו זכות אבות תביא בהכרח לגאולה, ולא על ידי מעשיהם של ישראל.

קו זה הורחב בדברי חז"ל. בתלמוד הירושלמי הובאה מסורת לפיה עם ישראל לא היה זכאי לגאולה בזכות מעשיו, ולא נגאל אלא בזכות כמה דברים שאינם בשליטתו: "מתוך חמשה דברים נגאלו ישראל ממצרים מתוך הקץ, מתוך צרה, מתוך צווחה, מתוך זכות

אבות, מתוך תשובה⁴.

הסיבות שנגאלו ישראל בגללן לא נובעות מזכויותיהם או מהשתדלותם אלא מתוך דברים המגיעים ממילא: כבר הגיע הקץ, זכות אבות עמדה להם, ומתוך הצרות שכבר הגדישו את הסאה. גם התשובה והגאולה בזכותה היא מתנת שמים ולא מכוח השתדלות.

מפורסמים דברי המקובלים שכבר הגיעו ישראל עד מ"ט שערי טומאה במצרים וכמעט ששקעו בשער החמישים שממנו כבר אין תקומה: "והטעם כי ישראל בהיותן במצרים נכנסו בתוך הקליפה והפקירו עצמן עד ששלטה הקליפה בהם מחמישים שערי קליפות..."⁵

עוד אמרו חז"ל שבני ישראל באותו הדור היו פגומים בכמה עבירות:

ר' אליעזר פתר קרייה בגאולת מצרים, מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים קשה לבעלה להלקט, כך גאולתן של ישראל היתה קשה לפני הקדוש ב"ה, הה"ד (דברים ד') או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי, ר' יהושע בשם ר' חנן אמר גוי מקרב עם ועם מקרב גוי אין כתיב כאן, אלא גוי מקרב גוי, שהיו אלו ערלים ואלו ערלים, אלו מגדלין בלורית ואלו מגדלין בלורית, אלו לובשי כלאים ואלו לובשי כלאים, אם כן לא היתה מדת הדין נותנת שיגאלו ישראל לעולם, אמר ר' שמואל בר נחמן אלולי שאסר הקדוש ברוך הוא עצמו בשבועה לא היו ישראל נגאלין לעולם (שיר השירים רבה, פרשה ב, ב).

מובן שעם השקוע בתהומות רוחניים שכאלה יחד עם שעבוד פיזי קשה לא יכול בזכות עצמו להשתחרר משיעבוד אלמלא הקב"ה עוזרו. ואכן בניסים על טבעיים עצומים כדוגמת עשר המכות הקב"ה הוציא את בני ישראל ממצרים, ללא התערבות מצדנו.

הניסים ממשיכים בשנות הנדודים במדבר. בתחילת הדרך מדובר על ניסים גלויים כקריעת ים סוף, מים מן הסלע, מלחמת עמלק ועוד, וככל שמתקרבים לארץ הניסים נעשים נסתרים

4 תענית פרק א, הלכה א.

5 ר' משה קורדובירו, פרדס רימונים, פרק יג, א. ראה גם: ר' חיים בן עטר, אור החיים שמות ג, ז; ר' צדוק הכהן מלובלין, ישראל קדושים אות ז.

נראה שבדברים אלו באים חכמי הקבלה לבאר שיחד עם השיעבוד הפיזי המפורש בתורה היה גם שיעבוד רוחני בו השתעבדו ישראל, או נכון יותר שיעבוד התפיסה הישראלית, לתפיסה המצרית החומרנית. למשל, מובא בזהר א, כז: כנוונא דא אמרו מארי מתניתין וימרו את חייהם בעבודה קשה בקושיא, בחומר בקל וחומר, ובלבנים בלבון הלכתא, ובכל עבודה בשדה דא ברייתא, את כל עבודתם וגו' דא משנה.

יותר – (לדוגמא: בני ישראל לא יודעים על הנסיונות של בלעם לקלל), וטבעיים יותר – (למשל מלחמות סיחון ועוג).

עם הכניסה לארץ לאט לאט נפסקים הניסים כליל. בתחילה אמנם נחצה הירדן, חומת יריחו שוקעת ו"שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון"⁶ אך מאז, להוציא אולי חריג אחד – נחל קישון גרפם⁷ במלחמת סיסרא - כבר אין ניסים גלויים, אלא סייעתא דשמיא מלווה את ישראל בדרך הטבע.

כך באר זאת הרש"ר הירש:

וזה הפירוש ששמעתי מפי המנוח החכם ברנייס נ"ע: הנה הגיעו עתה לגבול הארץ המובטחת ועידן חדש נפתח בפניהם. מכאן ואילך יחדלו הניסים הגלויים של המדבר ובמקומם עתידים לבוא הניסים הנסתרים שהנהגת ה' מסתרת בהם. נס זה נועד להיות המעבר אל ההנהגה הזאת, וזה הדבר שהוא נועד להורות: במקום משה מדבר יבוא דבר משה מעתה ועד עולם (במדבר כ, ח-ט).

ב. תקופת גלות בבל ובית שני – ההכרל בין פורים לחנוכה

חורבן המקדש הוא גם חורבן סממני האומה. הארץ נעזבת מיושביה, השלטון מתמוטט, הנבואה הולכת ומידלדלת. התנ"ך מלמד שהחורבן לא נגרם (רק) בגלל העדר כח צבאי אלא (בעיקר) בגלל רפיון רוחני.

באופן טבעי הירידה לגלות וההיטמעות בין האומות ממשיכה ומעצימה את החולשה הרוחנית. ואכן יהודים באותה תקופה משתחווים לצלם נכובדנצר, הנינים מסעודת אחשורוש, ובאופן כללי סוברים שאין תוחלת ליהדות: "וְהָעֵלָה עַל רוּחְכֶם הָיָה לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים נְהִיָּה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפְּחוֹת הָאָרְצוֹת לְשֶׁרֶת עֵץ וְאֶבֶן"⁸

כדי לחלץ את עם ישראל משפלות כזו נצרך נס, משום שבדרך הטבע אי אפשר לקום משפל

6 יהושע י, יב. המדובר במלחמת ישראל, בתקופת יהושע, מול 'מלכי הדרום'. יהושע מבין שכדי להמשיך במלחמת התנופה יש לסיים את המערכה עוד באותו היום, והחשיכה תעצור את המומנטום. יהושע מתפלל לעצירת גרמי השמים, ונענה.

7 שופטים ה, כא. המדובר במלחמת ישראל מול יבין מלך כנען ושר צבאו סיסרא. הכנענים חונים בעמק, ונחל קישון עולה על גדותיו ושוטף את כל חיילותיו. אירוע כזה הוא נס משום שלא שכיח כלל שיטפון שכזה בנחל קישון. אמנם, ראה 'דעת מקרא' לשופטים שם, הערה 19, באירוע דומה שקרה בעבר הקרוב.

8 יחזקאל כ, לב

כזה ללא עזרה אלוקית. זה הרקע למאורעות מגילת אסתר ונס פורים. ואכן הקב"ה עושה נס הצלה. אמנם לא היה שם שידוד מערכות הטבע, אך יד ה' ניכרת בכל מהלך ממהלכי המגילה – ליווי אלוקי על גבול הניסי, ולזכרו אנו מציינים את חג הפורים.

מאורעות חנוכה לעומת זאת ארעו בתקופת המקדש, תקופה של שלטון יהודי (גם אם לא מלא) בארץ, וכשישראל יושב על אדמתו. גם אם מלכות יוון הצליחה להפיל חללים מקרב העם עדיין המקדש היה קיים והייתה אוירה רוחנית שהקרינה על גבורת המכבים.

כפועל יוצא המלחמה היתה בדרך הטבע, מלווה בסיעתא דשמיא גדולה של נצחון המעטים על הרבים, אך הנצחון היה בכלים מקובלים וטבעיים. נס פך השמן העל טבעי הצטרף לנס הטבעי והיווה מעין חותמת אלקית לנצחון.⁹

כך כתב הראי"ה קוק:

וזהו בעצם ההפרש בין נס פורים לחנוכה. כשנתבונן על מצב ישראל בימי המן, נראה שהיה בתכלית השפלות המוסרית, כבר השתחוו לצלם, ומורא עלה על לבם אז שכבר אין לרבים יתברך עליהם דבר חלילה כי מכרם לאדונים זולתו, כמו שאמרו ליחזקאל: "עבד שמכרו רבו ואשה שגרשה בעלה, כלום יש לזה על זה כלום". ע"כ סבב השי"ת השומר ישראל שיעשה נס פורים, ופעל עליהם שעלו בבת אחת אל מדרגה קרובה למדרגת קבלת התורה, כדברי חז"ל על הפסוק: "קימו וקבלו" ש"הדור קבלוה בימי אחשורוש".

אבל בימי החשמונאים, אז היתה קדושת ישראל בכללה עומדת במצב הגון, והמקדש היה על מכוננו, אלא שמ"מ לא היה מושרש כ"כ כח הקדושה באופן שיהיה ראוי להתקיים ג"כ בתוקף עול הגלות העתידה והנסיונות הקשים שהיו כבר מוכנים ועומדים לבא על ישראל בדורות שבאו אח"כ. ע"כ סיבב הקב"ה הנס ע"י הכהנים שהם מורי התורה ומחזיקי העבודה בישראל, ועי"ז נתחזקה הקדושה שתהיה יכולה לעמוד ג"כ בכל תוקף הירידות העתידות, ע"י הוראות התורה שהן הליכות עולם ע"פ תורה שבע"פ, שיש בכח קדושתה לפעול על כל דור ודור להעלותו כפי אשר ירד (מדבר שור, סוף הדרוש הי"ג).

9 בצורה מפורטת יותר ניתן לומר שבחנוכה היו שני ניסים: נס הנצחון שהוא נס שמלוּבש בטבע ונס פך השמן שהוא על טבעי לגמרי. שני ניסים אלו משקפים את המורכבות שהיתה באותו הדור. מצד אחד המקדש קיים ועם ישראל נמצא ברובו בארץ, ומאידך המצב הרוחני חלש וגם השלטון בארץ בפועל היה בידי גוים. הנס המלוּבש בטבע כנגד המצב הטוב שהיה והנס העל טבעי כנגד החולשה הרוחנית והמעשית שהיו אז.

הרב קוק מדגיש בדבריו שפעולות על פי נס מזניקות את ישראל לפסגות גבוהות, אבל כדרך העולם קשה מאוד להחזיק זמן רב באויר פסגות. לעומת זאת פעולות על דרך הטבע יוצרות אפשרות לעליה מדורגת אך מתמדת, ואפילו אם תהיינה ירידות הן תהיינה ברות תיקון. עתה אציג את המאפיינים אודות ההבדל השני - בארץ ישראל ההבדל נובע מהרמה הרוחנית של העם.

ב2. דור גדול מונהג בדרך הטבע

כפי שכתבתי, כשהעם נמצא בארץ אין כמעט ניסים גלויים. ובכל זאת, לעתים אנו רואים שההנהגה משתנה בין מציאות של טבע הקרוב לנס לבין מציאות של טבע שאינו קרוב לנס - "הנהגה נסתרת".

מהי הסיבה לכך? נציג את ההבדל על פי חלוקה לשתי תקופות:

א. בתקופת התנ"ך

לעומת מלחמות הבזק במדבר, בארץ הדברים מתנהלים אחרת. אמנם מלחמת יריחו הייתה ניסית, בתור מלחמת תפר בין מלחמות המדבר למלחמות הארץ, אך באופן כללי מלחמות כיבוש הארץ אורכות שבע שנים וללא ניסים גלויים. וכן ספרי שופטים ושמואל מלאים במלחמות בדרך הטבע.

אמנם, נסיגה בתהליך מגיעה בתקופה מאוחרת יותר - בספר מלכים, שם אנו נתקלים בסיטואציות מיוחדות של ליווי אלוקי על גבול הניסי.

אחד מהאירועים הללו הוא סיפור ארבעת המצורעים שבו הקב"ה משמיע את מחנה ארם קולות מלחמה והם חושבים שהאויבים עומדים לעלות עליהם, ולכן בורחים מהמחנה ולא נלחמים בישראל.¹⁰

מלכות ישראל של אותה תקופה מתאפיינת בעבודה זרה ציבורית כולל המלך והשלטון. הנס שעשה הקב"ה איננו בזכותם של ישראל אלא לגנותם, על דרך מה שנאמר בתקופה

10 (מלכים ב, ז). סיפור הרקע הוא: ממלכת ארם מנסה להילחם בישראל בכמה נסיונות, ונוחלת מפלות. בן הודד מלך ארם מקבץ מחנה גדול וצר על שומרון, מה שגורם לרעב כבד בשומרון. יהורם מלך ישראל מאשים את הנביא אלישע ברעב, ואלישע מתנבא כי 'כעת מחר סאה סלת בשקל וסאתים שעורים בשקל בשער שומרון' (מלכים ב, ז, א). הפסוקים למעלה מתארים כיצד קרה הנס.

מאוחרת יותר: "כִּי רָאָה ה' אֶת עֲנִי יִשְׂרָאֵל מִרְהַ מְאֹד וְאָפֶס עֲצוּר וְאָפֶס עֲזוּב וְאִין עֲזָר לְיִשְׂרָאֵל. וְלֹא דִבֶּר ה' לְמַחֲזוֹת אֶת שְׁם יִשְׂרָאֵל מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם וַיֹּשִׁיעַם בְּיַד יְרַבְעָם בֶּן יוֹאָשׁ"¹¹ אירוע נוסף הוא התבוסה הפלאית של מחנה אשור בהובלת סנהריב מול שערי ירושלים.¹² אמנם המלך באותה תקופה היה אחד המלכים הצדיקים ביותר ביהודה, חזקיהו, אך חז"ל מוצאים שגם הוא היה חלש מבחינת נכונותו להילחם, וכמוהו עוד ממלכי יהודה:

זבדי בן לוי פתח לא האמינו מלכי ארץ וגו', ארבעה מלכים היו מה שתבע זה לא תבע זה, ואלו הן דוד ואסא ויהושפט וחזקיהו, דוד אמר (תהלים י"ח) ארדוף אויבי ואשיגם וגו' אמר לו הקדוש ברוך הוא אני עושה כן הה"ד (ש"א ל') ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם... עמד אסא ואמר אני אין בי כח להרוג להם אלא אני רודף אותם ואתה עושה, אמר לו אני עושה שנאמר (דברי הימים ב' י"ד) וירדפם אסא וגו' לפני אסא אין כתיב כאן אלא לפני ה' ולפני מחנהו, עמד יהושפט ואמר אני אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף אלא אני אומר שירה ואתה עושה, אמר לו הקדוש ברוך הוא אני עושה שנאמר הימים ב' כ') ובעת החלו ברנה ותהלה וגו' עמד חזקיהו ואמר אני אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף ולא לומר שירה אלא אני ישן על מטתי ואתה עושה, אמר לו הקדוש ברוך הוא אני עושה שנא' (מלכים ב' י"ט) ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור (איכה רבה, פתיחתא, ל).

חז"ל מראים בדברים אלה שככל שהמלך צדיק יותר, כך פעולתו של ה' נעשית יותר בדרך הטבע וככל שהדורות הולכים ומתמעטים כך כביכול אין מנוס מלהושיע בדרך נס.

ב. בתקופתנו

כעת אנו עומדים בתקופת השיבה מן הגלות הארוכה, וכשם שבזמן כיבוש הארץ בימי יהושע רווה עם ישראל מלחמות, כך גם בדורנו. וכאז כן היום המלחמות הינן טבעיות, עם סייעתא דשמיא.

גם כאן בארץ אנו יכולים, ממרחק השנים מאז קום המדינה, לראות שהיו מלחמות שהסייעתא דשמיא ניכרה בהן יותר, כמלחמת ששת הימים שתוך ששה ימים השיגה ישראל שליטה על

11 מלכים ב יד, כו-כו.

12 מלכים ב, יט; ישעיה לו.

שטח הגדול למעלה מפי שלושה משטחה עד אז. רבים ממי שהתבוננו במאורעות המלחמה אמרו שמדובר במלחמה שהיה בה נס בסדר גודל תנ"כי.

גם הנצחון במלחמת השחרור, של אוכלוסיה זעירה ומוכת חרב על צבאות ערב הוא פלאי, וכך ניתן גם לומר לגבי מלחמת יום הכיפורים, שבה יצאנו ממצב חמור מאוד של כיבוש חלקים מהגולן, לבלימה, התקפה והגעה עד שערי דמשק.

לעומת זאת אנו עדים כעת למלחמה ארוכה ומתישה שלא ניכרים בה ניסים גדולים כלל, וכך כבר לאורך כמה מערכות.¹³ נשאלת השאלה מה פשר השינוי? מדוע במלחמות הראשונות ראינו הנהגת כמעט ניסית ובמערכות המאוחרות יותר לא רואים הנהגה גלויה שכזו?

השיבה מן הגלות הארוכה חייבה את עם ישראל לבנות מחדש מערכות שלטון וצבא. היישוב והמדינה היו דלים בכוחות כלכליים וצבאיים. ויחד עם זה, רבים מעם ישראל היו דלים בכוחות רוחניים.

מצב כזה 'מחייב' כביכול התערבות אלקית לטובת ישראל, שלא יכולים לנצח באופן טבעי. ככל שהעם מתבגר, עולה בכוחותיו הצבאיים, המדיניים והרוחניים כך הקב"ה חוזר ומנהיג אותנו באמצעים טבעיים, כי אנחנו כבר יכולים לפעול ולהציג את נצחונותינו כנצחונותנו של מקום. מכיוון שיש לנו כוחות רוחניים העולם כבר יודע לפרש את הצלחת עם ישראל כהצלחתו של עם ה', וקידוש השם מתרבה בעולם.

כך באר זאת הרב אברהם רמר לגבי מלחמות יהושע:

בתקופת ילדותנו הלאומית, הרבה הקב"ה לעשות איתנו ניסים. כשלא עמדו לנו כוחותינו הגופניים והנפשיים להתמודד עם הכחות הטבעיים, הכריע אותם הקב"ה בכוחו. כך היה בעמדנו על ים סוף... היה צריך לכלכלנו במדבר בלחם נס ובארה של מרים היתה חייבת להתגלגל עמנו בכל שנות נדודינו במדבר, ואת חומות יריחו היה על הקב"ה להפיל בפנינו כי עדיין לא היינו די בוגרים כדי לפרוץ אותן בתרגיל אסטרטגי כפי שעשינו אחר כך בעי (רמר, הרב אברהם, תשנ"ה, מעבור הארץ. פרק יט)

ניתן להסביר את העניין על דרך משל לילד קטן, שבהתחלה צריך עזרה כדי להתקדם,

13 יש לקחת בחשבון שאופי המלחמות השתנה בשנים האחרונות, ואופן ההכרעה שונה; ועדיין, גם עובדה זו יש לעיין בה מן הצד ההסטוריוסופי, מעבר להיבט הצבאי גרידא, ואכמ"ל.

מרימים אותו, מובילים אותו, תומכים בו. ככל שהילד מתקדם ומתבגר הוא לומד להסתדר לבד והמבוגר רק מסתכל מן הצד ותומך באופן נסתר. כך גם עם ישראל, בהתחלה כשהכוחות הרוחניות והגשמיים דלים – הקב"ה עוזר בדרך נס. ככל שיש התקדמות רוחנית עומדים על הרגלים והקב"ה מסייע בצורה טבעית ונסתרת הרבה יותר.

סיכום

כשעם ישראל זכאי, וברמה רוחנית גבוהה, הוא מצליח להגשים בעצמו את שתי מטרות הנס:

1. לפרסם את גודלו ואת הנהגתו של ה' את העולם – אך בדרך הטבע.
 2. להראות שיראי ה' מושגחים וממילא נשמרים יותר משאר כל שאר ברואי עולם בדרך טבע ולא בדרך נס, דהיינו ידם של ישראל על העליונה במערכות המלחמה, במערכת הבריאות, במדד האושר העולמי ובעוד קריטריונים ארציים-טבעיים.
- ברוך ה', אנחנו רואים בעינינו שעם ישראל הולך ועולה מבחינה רוחנית, בריבוי תורה, בריבוי לומדי תורה ובריבוי שומרי תורה ומסורת, וכן הציבור וראשי המדינה נעשים מסורתיים ולאומיים יותר. במצב כזה אנו זוכים שקידוש ה' מגיע על ידינו ובמעשינו, יחד עם עזרה שמיימית המחוברת לטבע.
- יהי רצון שבזכות כל אלה נזכה להיות אמיצים יותר, חזקים יותר וראויים לנצחון מוחץ על אויבנו ולשחרור חבלי ארצנו הקרושה.